

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆՈՐ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԱՐՏԱՎԱԶԴ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍՅՈՒՐՄԵՅԱՆ, ՄԱՅՐ ՑՈՒՑԱԿ

ԶԵՌԱԳՐԱՑ ԵՎՐՈՊԱՅԻ ՄԱՍՆԱՎՈՐ ՀԱՎԱՔՈՒՄՆԵՐՈՒ,

ՓԱՐԻՋ 1950 Թ., 90 էջ

Ամենապատիվ Արտավազդ Արքեպիսկոպոսը հայագիտության բեղմնաշուն աշխատողներին մեկն է։ Նրա գրչին են պատկանում հայոց պատմության և մատենագրության հարցերին նվիրված ավելի քան քսան աշխատություններ։ Աղբյուրագիտության համար մեծ արժեք ունեն առանձնապես նրա կազմած հայկական ձեռագրաց ցուցակները (Նա հրատարակել է Հայկալի հայկական ձեռագրաց ցուցակները երկու հատորով, որոնք լույս են տեսել 1936—1937 թվերին և Նոուսադեմի Ս. Հակոբյանց վանքի հայկական ձեռագրերի ցուցակի առաջին հատորը, որը լույս է տեսել նախանցյալ տարի)։ Վերոպայի մասնավոր հավաքումներով հայկական ձեռագրաց ներկա ցուցակը, որի մասին մենք ուզում ենք երկու խոսք ասել, ըստ կարգի, հեղինակի կազմած երրորդ ցուցակն է։

Համաշխարհային առաջին մեծ եղեռնից հետո, երբ Արևմտյան Հայաստանի բնակչությունը կոտորվեց կամ տեղահան արվեց, իրա հսկայական հարստության հետ կողոպուտի և կորուստի ենթարկվեցին նաև վանքերում կամ առանձին անհատների սեփականությունը կազմող զգալի թվով ձեռագրեր։ Պատերազմից հետո, երբ նորմալ փոխհարաբերություններ սկսվեցին առանձին երկրների միջև, կողոպուտված ձեռագրերից որոշ մասը սկսեց երևալ միջազգային շուկաներում։ Հայկական այդ ձեռագրերի մեծ մասը գնեցին և այժմ գնում են թանգարանները և մատենադարանները, բայց կամ որոշ թվով ձեռագրեր, որոնք գնել են անհատ անձինք։ Արտավազդ Արքեպիսկոպոսը, անցյալի հայ գրչությանը նվիրված վաստակավոր հոգևորականի գովելի տրադիցիայով, երբ եկեղեցական աշխատանքը սերտորեն համատեղում էին մատենագրականին, օգտվելով բարեպատեհ առիթից, որ նա Ամենայն Հայոց Հայրապետության կողմից նշանակված է Նվրդապայի հայոց թեմի կաթողիկոսական լիազոր պատվիրակ և հնարավորություն ունի շրջագայել իր համայնքները, հետաքրքրվել և պարզել է՝ թե Արևմտյան եվրոպական ո՞ր երկրում և ո՞ւմ մոտ ի՞նչ հայկական ձեռա-

գրեր կան, որոնք և ռառամասերելով կազմել է քննության նյութ հանդիսացող ձեռագրաց ցուցակը։

Հեղինակը ցուցակի առաջաբանում, տվյալ աշխատության կազմելու հանգամանքների մասին խոսելիս, հաղորդել է հետևյալ տեղեկությունը. «1946 օգոստոսին մինչև 1949 նոյեմբեր, ավելի քան երեք տարի, պաշտոնիս բերումով ուր որ այցելեցի, հետամուտ եղանք, նույնիսկ լրագրական հայտարարությամբ, փնտրելու հայերեն ձեռագրերն ու ցուցակագրելով փրկելու անոնց մատենագրական ու գեղարվեստական բովանդակությունն ու արժեքը հօգուտ հայ և օտար բանասիրության»։

Արտավազդ Արքեպիսկոպոսը կազմած ձեռագրաց այս ցուցակը պարունակում է 38 հայկական ձեռագրերի նկարագրությունը։ Տարբեր անհատների մոտ գրված այդ ձեռագրերը գրված են զանազան ժամանակներում՝ սկսած ԺԳ (13-րդ) դարից մինչև ԺԷ (17-րդ) դարը։ Իրենց բովանդակությամբ նրանք, մեծ մասամբ, կրոնական-կանոնական տեքստեր են՝ ավետարաններ, շարակնոցներ, սաղմոսարաններ, մաշտոցներ, ժամագրքեր և այլն։ Ոչ կանոնական տեքստերից առաջնություն արժանի են՝ «Ճառք Ս. Ներսէս Լամբրոնացու» (№ 25) «Կանոնագիրք» (№ 26), «Ներգարան» (№ 30) «Համառոտ հաւաքումն վարդապետաց» (№ 31) և մի քանի այլ ձեռագրեր։

Նկարագրված 38 ձեռագրերի մեջ մանրանկարչական մեծ արժեք ունեցող ոմնիկում ձեռագիրը՝ Կիլիկիո հայոց Լևոն թագավորի պատվերով գրված ժամագիրքն է։ Ձեռագրի գրչին ու ծաղկողն է Ստեփան Վահկացին։ Գրչության վայրը որոշակի հայտնի չէ, բայց պիտի ենթադրել, որ նա գրած պիտի լինի Ստում կամ Արքայակաղին վանքում։

Գրչի թողած հիշատակարաններից առաջնություն արժանի է ձեռագրի գրչությանը վերաբերվող հետևյալ տեղեկությունը. «...նուստ յորդիս եկեղեցոյ և փժուս գրիչս Ստեփաննոս Վահկացի յանգ ելեալ կատարեցի հրամանաւ և ծախիւք քրիստոսապսակ բարեպաշտին և աստուածունակ արքային Հայոց Լևոնի՝ որդւոյ Հեթմոյ, որդւոյ Կոս-

տանդենս(յ) և մայրենի ազգաւ՝ որդի Զապէլ թագուհոյ, որդւոյ Լեոնի թագաւորին Հայոց առաջնոյ յՌորինանց»:

Խոսքն այստեղ Լեոն երկրորդի մասին է, Հեթումի որդու, որը գահակալել է 1270—1282 թվերին: Ծիշտ է վարվում Արտավազդ Սրբազանը, երբ նույն ձեռագրում գրչության ժամանակի մասին եղած ուշ շրջանի մի սխալ հիշատակագրությունը՝ 1224 թիվ, առաջարկում է ուղղել 1274 թվով: Անկասկած, այդ սխալը առաջացել է հիշատակագրի շփոթության պատճառով:

Ձեռագրի գրիչը՝ Ստեփանոս Վահկացին հայ մատենագրության մեջ ճանաչված անձն է: Մեզ են հասել նրա օրինակած երկու ավետարանները, մեկը 1279 թ. Ստյ. Ս. Հոգի վանքում (տե՛ս Զարբ. Հին. դպր., էջ 802) իսկ մյուսը՝ 1280 թ. (տե՛ս Conybeare M. A., A Catalogue of the Armenian Manuscripts in the British Museum, London, 1913, p. 13):

Իր հնությունը և մանրանկարչական արվեստով արժեքավոր է նախնապես № 15 ավետարանը, որը սակայն հեղինակը ի վիճակի չի եղել մանրամասն նկարագրել, որովհետև ձեռագրի սեփականատերը ձեռագիրը հեղինակի տրամադրության տակ դրել է ընդամենը կես ժամ: Այդ մասին բանասեր հեղինակը, դառնացած, տվել է էջի տակ հետևյալ ծանոթությունը. «Այս արժեքավոր Ավետարանը քննելու և ցուցակագրելու համար, դժբախտաբար, ինձի միայն կես ժամ տոնն տրվեցավ. այլապես պարտավոր էի ավելի երկար տոնն կանգ առնել անոր դեղարվեստական հորինվածքներու առջև»:

Ցավալի է ասել, որ երբեմն ձեռագրի տեղ անհատները ախքան անգետ մարդիկ են, որ ո՛չ միայն չգիտեն և ի վիճակի չեն որոշել իրենց ունեցած ձեռագրի արժեքը, այլ և իրենց մտավոր սահմանափակվածությամբ նույնիսկ դժվարություններ են ստեղծում

մտքի անխոնջ մշտների առաջ: Այդպիսինների համար ձեռագրերը ո՛չ թե անցյալի մշակույթի նվիրական փշրանքներ են, որի մեջ անցյալով զբաղվող մասնագետները տեսնում են մեր նախնիքների ասեղծագործական պատկերը, այլ զարդարանք, լուրատեսակ մեռած, բյուրեղացած մի իր՝ ձեռագրական հավաքածուն մեծցնող:

Պատմական մեծ արժեք ներկայացնող հիշատակարանները և հիշատակագրությունները, համեմատաբար, քիչ են, սակայն կան մի քանիսը, որոնք կապված են 16—17-րդ դարերի պատմական իրադրությունների հետ:

Ձեռագրերը նկարագրված են մանրամասն. նախ տրվում է ձեռագրի սիգնատուրան, ապա բերվում է պարտունակած նյութի բովանդակությունը, ուր բացի վերնագրից մեջ է բերվում նաև տեքստի սկսվածքը, և վերջում, առանց կրճատումների, տրվում են հիշատակարանները և հիշատակագրությունները: Եթե ձեռագիրն անցյալում յոնեցել է որևէ թվահամար, այդ ևս նշված է ձեռագրի նկարագրությունից առաջ: Ի դեպ, այդ շատ կարևոր է տվյալ ձեռագրի պատմությունը վերականգնելու տեսակետից:

Ցուցակը տպագրված է լավորակ թղթի վրա: Տպագրությունը մաքուր է: Ցուցակը վերջում ունի հատուկ անոտների ցանկ, որը զգալի չափով հեշտացնում է ուսումնասիրողների գործը:

Արտավազդ Սրբազանի ներկա աշխատությունը շնորհակալ գործ է հայագիտության համար: Մեղվաջան հոգևորականի ներկա ցուցակը մեծ պատիվ է ո՛չ միայն իրեն, այլ հայ հոգևորականությանն ընդհանրապես, որ անցյալում քիչ մուծումներ չի արել հայ մշակույթի դանձարանում և ջանք չի խնայել՝ խնամքով ու փայփայանքով պահել ու մեղհացնել, անցյալի նվիրական այդ հիշատակարանները:

Ա. Ա.

